
Obletnice

Janko Pleterski - osemdesetletnik

Med ključnimi osebnostmi, ki so s svojim znanstvenim in pedagoškim delom trajno zaznamovale slovensko zgodovino od srede 20. stoletja dalje, je poleg drugih velikih profesorjev in akademikov njegove in malo starejše generacije, jasno izrisana tudi podoba akademika prof. dr. Janka Pleterskega. Njegova ustvarjalna življenjska in poklicna pot se je začela 1. februarja 1923 v Mariboru in po osnovnošolskih letih nadaljevala v Ljubljani, kjer je obiskoval realno gimnazijo. Ko sta Jugoslavija in

Slovenija aprila 1941 postali fašistični in nacistični plen, se je takoj odločil za slovenski narodni in osvobodilni upor; italijanski okupator ga je kot gimnazijskega maturanta že 25. avgusta aretiral in obsodil na dve leti zavora, ki ga je do novembra 1943 prestajal v kaznilnici v Alessandriji. Po izpustitvi iz zavora se je po nekajmesečnem bivanju v z žico obdani Ljubljani julija 1944 uspel pridružiti partizanom. Ob koncu vojne je bil dodeljen Oddelku za zaščito naroda, kjer je ostal do demobilizacije novembra 1945. Nato je v Beogradu opravil diplomatsko šolo Ministrstva za zunanje zadeve (MZZ) in bil v letih 1947-1951 zaposlen na MZZ. V tem času, ki je sovpadal s prizadevanji Federativne ljudske republike Jugoslavije za pravično rešitev slovenske narodne in jugoslovanske severne meje, je v njem dokončno dozorela odločitev, da se posveti preučevanju novejši slovenski zgodovini in v njenem okviru posebej slovenskemu narodnemu vprašanju. Po službovanju na MZZ in intenzivni dejavnosti v zunanjepolitični redakciji Radia Ljubljana je leta 1953 kot izredni študent vpisal študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Istega leta se je tudi zaposlil na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Leta 1957 je diplomiral in 1962 doktoriral.

Janko Pleterški se je v letih raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja uveljavil kot vrhunski poznavalec slovenskega narodnega vprašanja in narodne politike sploh. To je potrdilo tudi povabilo prof. Frana Zwitterja, naj vstopi med vrste ljubljanskih univerzitetnih učiteljev. Zgodovino Slovencev in jugoslovanskih narodov od 1879 oziroma 1878 do 1918 je na Filozofski fakulteti začel predavati v študijskem letu 1969/70. Leta 1971 je bil izvoljen za izrednega, leta 1974 pa za rednega univerzitetnega profesorja. V letih 1970-1976 je predaval zgodovino narodov Jugoslavije v 19. in 20. stoletju tudi na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. V letih 1979-1981 je bil dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, leta 1989 pa je bil za dvoletno mandatno obdobje izvoljen za predsednika Sveta Univerze v Mariboru. Po upokojitvi leta 1982 sta ga nezmanjšano raziskovalno delo in nesporen znanstveni ugled vodila v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Prof. Pleterški je bil leta 1989 izvoljen za njenega dopisnega, leta 1993 pa za rednega člana.

Druga polovica osemdesetih let je bila za prof. Pleterškega tudi čas aktivnega sodelovanja v tedanjem razgibanem družbenem in političnem življenju. Med leti 1986-1989 je bil član Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, v katerem je pomembno prispeval k izrazitejšemu poudarjanju narodnega stališča slovenskih komunistov; tu je vsekakor treba spomniti na njegov odmeven uvodni referat o vprašanju narodne samoodločbe, enakopravnosti in svobode na zasedanju CK ZKS 7. julija 1989. V letih 1988-1990 pa je bil član Predsedstva Socialistične republike Slovenije oziroma Republike Slovenije, v katerem je bil odgovoren za področje znanosti in kulture. Njegovo tedanje neposredno politično delo je temeljilo v živem zanimanju za aktualno družbeno in politično problematiko, ki ga spremlja na življenjski poti. To med drugim kažeta tudi dve desetletji tvornega pripadanja enemu od oblikovalcev slovenske stvarnosti po drugi svetovni vojni - *Našim razgledom*. Janko Pleterški je bil član uredništva tega elitnega časopisa za politična, gospodarska in kulturna vprašanja v letih 1954-1974.

Ob orisu življenjske, znanstvene in akademske poti prof. Pleterškega pa v pričujoči jubilejni besedi seveda velja poseben poudarek žlahtni zgodovinarski biti, ki jo pooseblja. To je tisto, s čimer neprekinjeno nagovarja več generacij zgodovinarjev obenem, in to tako v osnovnem načinu - vrsti pretanjenih monografij, sintetičnih del, razprav in drugih obravnav, kot tudi prek različnih javnih nastopov, predavanj in zelo dragocenih osebnih strokovnih pogovorov. Vse to so izjemne prilikožnosti, ko se lahko znova srečujemo s problemsko širino zgodovinskega dela prof. Pleterškega, s katero povečuje spoznavni prostor slovenskega in mednarodnega zgodovinskega, enako kot je to veljalo tudi za zgodovinske v jugoslovanski državi. Če opredelimo temeljne problemske sklope in dela prof. Pleterškega, na katera se lahko danes opre zgodovinska veda, začnimo s tistim, s katerim je vstopil v zgodovinske in h kateremu se nenehoma vrača: narodnostnim problemom koroških Slovencev. Zavezal se mu je že z izredno uspelim seminarskim delom *Politični profil koroškega časopisa "Mir" 1882-1920*, za katero je dobil študentsko Prešernovo nagrado; delo je nato objavil Zgodovinski časopis v letniku 1956/57. Vrhunsko osmisliitev problema koroških Slovencev pa predstavlja njegovo doktorsko delo, ki je pod naslovom *Narodna in politična zavest na Koroškem : narodna zavest in politična orientacija prebivalstva*

slovenske Koroške v letih 1848-1914 izšlo leta 1965. Študija, za katero je isto leto prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča, je leta 1996 pod naslovom *Slowenisch oder deutsch? : nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten 1848-1918* izšla v Celovcu. Janko Pleterski je leta 1970, ob petdesetletnici koroškega plebiscita, ponovo poglobljeno obravnaval koroški problem, ko je skupaj z Lojzutom Udetom in dr. Tonetom Zornom uredil monumentalni zbornik *Koroški plebiscit*, ki velja za nesporno standardno delo o usodnem dogajanju na mednarodnem diplomatskem odru in na Koroškem v letih 1919-1920. V zborniku je prispeval tri razprave: *Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno*, *Koroški Slovenci med prvo svetovno vojno* in *O prvinah in značaju plebiscitne odločitve*. Slednja je kot samostojna publikacija leta 1980 izšla tudi v nemškem prevodu (*Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten*) v Celovcu. K tej problematiki se je vrnil tudi v delu *Der ungleiche Grenzstreit*, ki je leta 1983 izšlo Celovcu. Številnim obravnavam položaja koroških Slovencev je leta 2000 dodal še knjigo *Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976*, v kateri so zbrani spisi in predavanja o vznemirljivem obnašanju Avstrije do Slovencev na Koroškem po drugi svetovni vojni; nemški prevod te knjige sedaj pripravljajo v Celovcu.

Drugi problemski sklop, s katerim je prof. Pleterski obogatil slovensko in širše zgodovinopisje, predstavljajo njegove poglobitve v slovensko zgodovino in narodno politiko od druge polovice 19. stoletja do leta 1918. Poleg številnih obravnav jo označujeta dve izjemni monografski deli: znana *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo* iz leta 1971 (srbohrvaški prevod 1976) in v našem zapisu pred desetimi leti¹ napovedana študija *Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925 : pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. V slednji, ki je izšla leta 1998, je Janko Pleterski znova dokazal svojo nezadržno ustvarjalno silo in intelektualno moč ter zanj značilno voljo odzvati se raziskovalnim izzivom. S študijo o Ivanu Šušteršiču, vodilnem slovenskem politiku zadnjih dveh desetletij habsburške monarhije, je prof. Pleterski zapolnil vrzel, ki je bila v slovenskem zgodovinopisju povezana s Šušteršičevo vlogo in pomenom v novejši slovenski zgodovini. Študija je za današnje osvetljevanje slovenske narodnopolitične identitete izjemnega pomena tudi zato, ker razčlenjuje proces modernega večstrankarskega idejnopolitičnega izoblikovanja slovenskega naroda, ki se je začel v devetdesetih letih 19. stoletja. Obenem pa pomeni nepogrešljivo osnovo nadaljnjih obravnav razvoja Katoliške narodne oziroma Slovenske ljudske in nato Vseslovenske ljudske stranke do leta 1918.

Poleg omenjenih monografij je prof. Pleterski o slovenski zgodovini in narodni politiki v habsburški monarhiji objavil še več drugih del. Leta 1980 je za reprezentativno zbirko Avstrijske akademije znanosti in umetnosti *Die Habsburgermonarchie 1848-1918* prispeval odličen sintetični pregled zgodovine Slovencev od leta 1848 do razpada monarhije, v letih 1980 in 1982 pa je objavil še zbirki virov o političnem preganjanju Slovencev v Avstriji v letih 1914-1917. Leta 1981 so izšle še znane *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Prof. Pleterski je tedaj v široki slovenski strokovni javnosti užival že tolikšen ugled, da je ocenjevalec knjige ob tej priložnosti zapisal: "Avtorja ni reba posebej predstavljati, saj se je s svojim delom zapisal med naše najbolj prodorne in razmišljajoče zgodovinarje

¹ Jurij Perovšek: *Janko Pleterski - sedemdesetletnik*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, 1993, št. 1-2, str. 221-225.

za obdobje zadnjih sto let slovenske zgodovine in velja za problematiko nacio-

nalnega vprašanja za nesporno avtoriteto ne le v Sloveniji, ampak tudi v Jugoslaviji in inozemstvu.² V tem delu je poleg razprav o ključnih vprašanjih slovenske politike v zadnjih treh desetletjih monarhije objavil tudi vrsto obravnav o vlogi narodnega vprašanja v marksistični misli in politični praksi ter nacionalni politiki jugoslovanskih komunistov v prvi jugoslovanski državi in med drugo svetovno vojno. Ta tema predstavlja še en, zaokrožen problemski sklop v zgodovinopisnem opusu Janka Pleterskega. Prof. Pleterski je namreč ne le v slovenskem pač pa tudi v jugoslovanskem prostoru v drugi polovici šestdesetih let in v sedemdesetih letih 20. stoletja odločilno prispeval, da je obravnavanje odnosa KPJ do nacionalnega vprašanja zaživelo na ravni sistematičnega in poglobljenega znanstvenega preučevanja. To je bilo za uveljavitev objektivnega in samostojnega pogleda na zgodovino revolucionarnega delavskega gibanja velikega pomena.

Poseben problemski sklop, ki je pritegnil prof. Pleterskega, je bila novejša zgodovina jugoslovanskih narodov. Poglobitev v to problematiko je treba med drugim poudariti zato, ker slovenski zgodovinarji v svojih obravnava v glavnem ne presegajo ožjega slovenskega okvira. Janko Pleterski je to storil že leta 1975 oziroma 1984 v knjigah *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije* in *Delavsko gibanje in ZKJ*, ki ju je pripravil skupaj z Brankom Božičem. Glavno delo s tega področja pa je znani problemski trinom *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ki pomeni prvo sintetično historiografsko obravnavo nacionalnega vprašanja jugoslovanskih narodov v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja, izvedeno skozi vsebinski neksus njihovih narodno in socialnoosvobodilnih procesov in fenomena jugoslovanske državne skupnosti. Delo je doživelo štiri izdaje (v Beogradu 1985 in 1988, Ljubljani 1986 in Skopju 1988), zanj pa je avtor leta 1986 oziroma 1987 prejel tedaj prestižni NIN-ovo in Kidričevo nagrado. Ker je v njem zagovarjal demokratično in v resnici federativno, na samoodločbi utemeljeno državno sobivanje jugoslovanskih narodov, je s strani nekaterih velikosrbskih zgodovinarjev doživel precej ugovorov in pripomb in vse argumentirano zavrnil. Delo je namreč vrhunsko domislil, saj je osnovo zanj pomenila že priprava plenarnega referata *Federalna država in načelo federalizma v zgodovini*, ki ga je v imenu skupine avtorjev podal na svetovnem kongresu zgodovinskih ved leta 1980 v Bukarešti. Svoje odlično poznavanje jugoslovanskega narodnopolitičnega kompleksa je pokazal tudi ob izidu nove *Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije* (Beograd 1985, Ljubljana 1986), v kateri je avtor uvodnega poglavja - odlične sinteze socialne, politične in družbenorevolucionarne zgodovine jugoslovanskih narodov od konca 19. stoletja do ustanovitve KPJ leta 1919.

V devetdesetih letih se je Janko Pleterski posvetil še eni zgodovinopisno in mišljenjsko zelo živi problematiki: času druge svetovne vojne na Slovenskem. Zanimajo ga vprašanje zgodovinske zmožnosti ali nezmožnosti, nujnosti ali ne za protiokupatorski upor, revolucije, kolaboracije in državljanske vojne, žrtev v drugi svetovni vojni in narodne sprave. O tem je v zadnjih dobrih desetih letih napisal vrsto razprav in člankov, leta 1993 pa izdal tudi knjigo s pomenljivim naslovom

² Franc Rozman: Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor 1981, 439 str., Documenta et studia historiae recentionis II. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 22, 1982, št. 1-2, str. 281.

Senca Ajdovskega gradca : o slovenskih izbirah v razklani Evropi. V presoji teh

vprašanj izhaja iz ocene o eksistencialni narodovi ogroženosti, kar je v dneh pred napadom na Jugoslavijo prepoznala tudi takratna slovenska politična elita, in uveljavlja emancipacijski pogled na protiokupatorski upor, ki se je odvijal v okviru svetovnega protifašističnega boja. Svetovno ločnico, ki je potekala na fronti fašizem/protifašizem, smatra za ločnico, ki jo je treba upoštevati tudi pri presojanju večplastnega in večkrat protislovnega dogajanja na slovenskih tleh v času okupacije. Svoje poglede na ta vprašanja je poudaril tudi na simpoziju *150 let slovenskih narodnih programov*, ki ga je leta 1998 organizirala Revija 2000 in na treh velikih simpozijih Slovenske akademije znanosti in umetnosti: leta 1991 na simpoziju *Slovenski upor 1941*, 1994 na simpoziju *Slovenci in država* in 2001 na simpoziju *Država in cerkev*. Naj ob tej priložnosti spomnimo, da je bil akademik Pleterski v najožjem jedru snovalcev teh pomembnih simpozijev SAZU.

Naša jubilejna beseda ne bi bila popolna, če ne bi spregovorili še o učiteljski podobi akademika prof. dr. Janka Pleterskega in njegovi povezanosti z Inštitutom za novejšo zgodovino v Ljubljani (do 1989 Inštitut za zgodovino delavskega gibanja). Kot profesor je študente privlačil s svojim natančnim, preglednim in z občuteno zgodovinpisno analizo povezanim podajanjem slovenske in jugoslovanske zgodovine. V vlogi izpitnega izpraševalca je vedno pokazal svojo izbrano osebnostno držo, tisti, ki so se po diplomi odločili za magistrski in nato še za doktorski študij, pa so lahko spoznali še razsežnost mišljenjskih fines, ki opredeljujejo njegovo veliko historiografsko erudicijo ter sistematično, od stopinje do stopinje domišljeno in nesebično mentorsko oblikovanje mladih zgodovinarjev za raziskovalni poklic. Te markantne lastnosti prof. Pleterskega so se polno odrazile tudi v sodelovanju z našim inštitutom. Prof. Pleterskega namreč z vodilno ustanovo za preučevanje slovenske novejša zgodovine že dolga leta veže tesna strokovna in prijateljska vez. V letih 1970-1971 je bil član delovne skupine za oblikovanje raziskovalnega projekta *Zgodovina Slovencev 1918-1945*, ki sta ga pripravljala Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (sedanji Inštitut za novejšo zgodovino) in SAZU. Nato je bil (od 1971 do 1975) član inštitutovega vodstvenega znanstveno-raziskovalnega kolegija, od 1970 do 1990 pa član uredniškega odbora inštitutovega glasila *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (od 1986 *Prispevki za novejšo zgodovino*). Ob tem je bil in je dragocen svetovalec in sogovornik na raziskovalni poti inštitutovih sodelavcev.

Ob koncu pričujoče besede lahko z veseljem zapišemo, da akademik prof. dr. Janko Pleterski zaradi svojih človeških, pedagoških in izjemnih strokovnih kvalitiet uživa vse spoštovanje slovenskih zgodovinarjev. Priznanje za njegovo vsestransko delo mu je že dala slovenska država, ko je ob sedemdesetletnici prejel njeno najvišje odlikovanje - *Zlati častni znak svobode Republike Slovenije*. Letos pa ga je vsedržavna organizacija slovenskih zgodovinarjev, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ob njegovem novem življenjskem jubileju imenovala za svojega častnega člana. Med svoje častne člane ga je imenovalo tudi največje slovensko zgodovinsko društvo - Zgodovinsko društvo Ljubljana. Obeh dragocenih priznanj za vrhunski prispevek k razvoju slovenskega zgodovinpisja, njegovi uveljavitvi v domačem in mednarodnem prostoru ter predano pedagoško in mentorsko delo pri oblikovanju novih generacij slovenskih zgodovinarjev so se razveselili vsi kolegi in prijatelji

akademika prof. dr. Janka Pleterskega. Skoraj petdeset med njimi - iz Republike Slovenije, Republike Hrvaške, Države Bosne in Hercegovine, državne skupnosti Srbija in Črna gora, Republike Avstrije in Velike Britanije - pa je avtorjev v *Zborniku Janka Pleterskega*, ki ga je v počastitev njegove osemdesetletnice pripravila Založba Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Med njimi so tudi sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino, ki skupaj s svojimi kolegi in vsemi, ki so Janku Pleterskemu blizu, našemu jubilarantu želijo vse najboljše, predvsem pa zdravja, osebne sreče in še veliko ustvarjalnih let!

Jurij Perovšek